

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 340.113

С.М. Слабко

кандидат юридичних наук
Класичний приватний університет

МОТИВАЦІЯ ЯК ПРАВОВА КАТЕГОРІЯ

Статтю присвячено аналізу мотивації як багатоаспектного міжнаукового поняття, з'ясуванню сутності мотивації як правової категорії.

Ключові слова: мотивація, правова категорія, мотивація праці, мотив і мотивація злочину, мотивація діяльності.

І. Вступ

Необхідність розбудови демократичної, соціальної, правової держави, формування соціально орієнтованої ринкової економіки в Україні є пріоритетними завданнями нашої держави. Такий поступальний розвиток можливий за рахунок різних факторів, у тому числі внутрішніх резервів. Найбільш важливим серед таких внутрішніх потенціалів є мотиваційний потенціал людини (насамперед, працівника). Це зумовлено тим, що завдяки високому рівню задоволеності працівника менеджмент кожного підприємства може домогтися високих виробничо-господарських, економічних результатів окремого підприємства, а значить, і економіки держави загалом [16, с. 37]. Держава повинна мати у своєму арсеналі цілу низку засобів різного характеру, у тому числі правових, для формування мотивації своїх громадян як у повсякденному житті, так і при здійсненні професійної діяльності з метою виконання завдань і досягнення поставлених цілей.

Водночас зовнішній вплив на волю й свідомість людей за допомогою права може мати різний характер, але загалом зводиться до двох основних методів: методу стимулювання певних видів діяльності та методу владних приписів, реалізація якого забезпечується можливістю застосування заходів примусу [8, с. 101]. При цьому правове регулювання здійснюється переважно на інформаційному рівні, призначення різних правових засобів якраз і полягає в тому, щоб інформувати суб'єктів про можливості вибору варіантів поведінки в межах права, впливати на їх інтереси в певному напрямі, схилити до того чи іншого вчинку.

Правові засоби в такому інформаційно-психологічному аспекті необхідні для дослідження проблеми мотивації поведінки особистості. До них належать: суб'єктивні права і обов'язки, пільги та призупинення, заохо-

чення й покарання тощо, які, у свою чергу, трансформуються в правові стимули та правові обмеження [12, с. 634–635]. Саме стимули й обмеження в кінцевому підсумку є значущими для поведінки, пов'язаними в буквальному сенсі із цінністю, на яку орієнтується інтерес суб'єкта.

Якщо головними для людини є її інтереси та цінності, які здатні їх задовольнити, то основні зусилля в соціальному управлінні повинні бути спрямовані на впорядкування зв'язків "інтереси – цінності", що виявляються в суспільних відносинах. Для України, яка проголосила себе правовою, демократичною, соціальною державою (ст. 1), а людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку найвищою соціальною цінністю (ст. 3) [6], як і для будь-якої держави, вказані зв'язки повинні бути пріоритетними при функціонуванні та розвитку.

Все вищевикладене визначає актуальність дослідження поняття "мотивація", яке в загальноновизнаному значенні використовується у різних науках, сферах суспільного життя, побуті, але, маючи багатомірну сутність, змістовно пояснює правові явища в різних галузях права.

Проблему мотивації поведінки людини вивчає багато наук: економіка, менеджмент, психологія, соціологія тощо. Але серед них особливе значення має правова наука, яка вивчає право як специфічний регулятор суспільних відносин. Право, впливаючи на свідомість і волю людей, визначає спрямованість їхніх вчинків, сприяє зміцненню правопорядку в суспільстві різними засобами і, перш за все, за допомогою правових стимулів.

Для розкриття зазначеної теми статті важливе значення мають наукові здобутки вітчизняних та зарубіжних учених-економістів, психологів, соціологів, спеціалістів з менеджменту, таких як: О.М. Гуцан [3], М.С. Дороніна [4], Т.І. Захарова [5], М.В. Мурашов [13], П.Г. Перерва [16], Р. Френкін [21] та ін.

Науковою основою для проведення дослідження стали праці учених-правознавців у галузі теорії держави та права, кримінального права, трудового права, адміністративного права, таких як: І.В. Бризгалов [1], Г.І. Коритцев [7], В.М. Кудрявцев [8], В.Й. Курілов [10], А.В. Малько [11], С.В. Петков [17], І.В. Платонов [18], А.В. Савченко [19], Г.В. Хнипін [22] та ін.

Однак комплексного дослідження мотивації як правової категорії не здійснено.

II. Постановка завдання

Метою статті є з'ясування сутності мотивації як правової категорії та визначення особливостей застосування мотивації в різних галузях права.

III. Результати

Як зазначає А.С. Піголкін, терміни юридичної мови можна поділити на кілька основних груп: 1) загальнонавчани; 2) загальнонавчани, що мають у юридичній мові більш вузьке, спеціальне значення; 3) суто юридичні; 4) технічні [25, с. 70]. Загальнонавчани терміни вживають у повсякденній мові, тому вони знайомі та зрозумілі більшості. У юридичній мові такі терміни нерідко набувають нового, суто юридичного значення. Безпосередньо юридичних термінів у мові не так багато, частина з них запозичена з латинської та інших мов, а частина утворена з коренів російської мови. Технічні терміни – такі, що запозичені з різних галузей науки, техніки, мистецтва, а також професіоналізми [25, с. 73].

Мотивація, що становить предмет нашого дослідження, належить до загальнонавчаних термінів, які мають у юридичній мові більш вузьке, спеціальне значення.

Багато термінів, які взяті з побутової мови, з інших наук, набувають у нормативному акті особливого, більш точного, спеціального значення. Їх перевага порівняно із загальнонавчаними полягає в тому, що при максимальній стислості вони більш точно позначають необхідне поняття. Вони становлять кістяк юридичної термінології, несуть основне смислове навантаження в законодавстві. Пояснюється це, з одного боку, тим, що право регулює безліч різноманітних сфер суспільних відносин, а отже, не може обійтися без звичайної термінології; з іншого – тим, що максимальна точність викладення думки законодавця вимагає термінологічної однозначності. Частота використання загальнонавчаних термінів із вузьким, однозначним смислом також достатньо велика.

Важливо, щоб спеціальне значення загальнонавчаного терміна було очевидним. Як правило, таким термінам у законі даються визначення. Якщо його немає, зміст терміна визначають, виходячи із загального контексту. При першому використанні терміна зі спеціальним значенням для запобігання занадто широкому чи неточному тлумачен-

ню доречно давати до нього відповідні нормативні роз'яснення.

Мотивація (з лат. *move*) – спонукання до дії; динамічний процес фізіологічного та психологічного плану, що керує поведінкою людини, який визначає її організованість, активність і стійкість; здатність людини діяльно задовольняти свої потреби [2]. Автори Нової філософської енциклопедії визначають мотивацію як систему внутрішніх факторів, що орієнтують на досягнення мети поведінку людини або тварини, а також як внутрішнє спонукання до дії, що зумовлює суб'єктивно-особистісну зацікавленість індивіда в її звершенні [14].

Інші словники “наполюгають” на французькому походженні слова “мотивація”:

- (фр. *motif*) спонукальна причина, привід до будь-якої дії [20, с. 484];
- (франц. *motivation* – обґрунтування, від *motif* – спонукальна причина) 1) внутрішній (психологічний) процес (механізм) виникнення спонукань, що ґрунтуються на потребах, інтересах, почуттях, емоціях тощо, і динаміка їх розвитку через потяги, бажання, прагнення діяти у наміченому напрямку; 2) результат формування мотиву та обґрунтування (аргументація) на цій основі вольового акту, його психологічної причини [24, с. 779].

Мотивація поведінки включає свідомість особи, її ставлення до себе, інших людей, суспільства загалом, існуючих у ньому моральних і правових вимог, співвіднесення з ними наявних мотивів та спонукань при виборі форм і засобів задоволення потреб.

Це поняття використовується різними науками та у різних сферах життя: управлінні, економіці, психології тощо.

В управлінні мотивація – це процес стимулювання працівників до здійснення ефективної діяльності, спрямованої на досягнення цілей підприємства. Мотивація необхідна для ефективного виконання прийнятих рішень і запланованих завдань. Мотивація – це те, що знаходиться в людини “всередині”. Якщо людина мотивована, її задоволення від роботи обов'язково приведе до гарного результату [13, с. 18].

У процесі історичного розвитку мотивація як економічна категорія пройшла два етапи:

- застосування політики “батога і пряника”;
- використання методів психології (згідно з доктринами Фрейда, Мейо та ін.) [3].

Мотивація базується на двох категоріях: потребах (відчутті фізіологічної або психологічної нестачі чого-небудь) і винагородах (це те, що людина вважає цінним для себе). Потреби бувають первинні (фізіологічні) і вторинні (психологічні), а винагороди – внутрішні (дає сама робота: зміст трудового процесу, самоповага тощо) і зовнішні (дає

організація: зарплата, кар'єра, кабінет, службове авто, додаткова відпустка тощо).

Мотиваційні теорії розвивалися протягом усієї історії економічної науки. Мабуть, важко знайти економіста, який би в своїх дослідженнях не торкався мотиваційних проблем. Суттєвий внесок у розвиток теорій мотивації зробили українські вчені. Так, Михайло Вольський (1834–1876) вважав необхідним поліпшувати фізичні, моральні та інтелектуальні умови існування людини. Він підкреслював, що політекономія є наукою про діяльність людини, спрямовану на задоволення матеріальних і духовних потреб. Григорій Цехановецький (1833–1889) виступав проти узагальнень Адама Сміта про людську поведінку. Він зробив висновок, що багато людей намагаються поліпшити своє становище не тільки завдяки власній праці, а й за рахунок інших. Михайло Туган-Барановський (1865–1919) одним із перших у світі розробив чітку класифікацію потреб [3].

Мотивація як психологічне явище трактується по-різному. В одному випадку – як сукупність факторів, що визначають поведінку. В іншому – як сукупність мотивів. У третьому – як спонукання, що викликає активність організму й визначає її спрямованість [21, с. 12].

У соціологічних дослідженнях виявлялася мотивація трудової діяльності, різних форм відхилень (злочинності, алкоголізму, наркоманії), політичної поведінки та інших видів соціальної діяльності [14].

Як було зазначено, багато термінів, узятих з побутової мови, з інших наук, перебувають у праві, у нормативному акті особливого, спеціального значення. Їх перевага порівняно із загальноживаними полягає в тому, що при максимальній стислості вони більш точно позначають необхідне поняття.

Розглядаючи правову сторону поняття “мотивація”, можна припустити, що його вживання може залежати від внутрішнього змісту самої норми, практики використання термінів у різних галузях права, законодавчих і правозастосовних актах різної юридичної сили. Фактором, що впливає на вживання та розуміння терміна, є саме галузь права, в законодавчих актах якої термін і використовується.

Так, виходячи із загальноовизначених положень щодо мотивації [24, с. 779], до мотиваційної структури злочину органічно включається усвідомлення суспільної небезпеки скоєного чи можливість і обов'язок усвідомлення такої небезпеки. В одних випадках суспільно небезпечні наслідки виступають як мета дій чи утримання від них (бездіяльність), зумовлені певними мотивами, і тоді йдеться про умисел (прямої – коли дії бажані, побічної – коли дії допускаються); в інших – це вторинний (опосередкований) результат виявленої необережності (злочинна самовпевненість чи недба-

лість). Тут мотив і мета не збігаються з наслідками, які фактично настали, і не стосуються їх, характеризуючи самі дії.

Винуватість і мотивування дій (бездіяльності), доповнюючи один одного, розкривають зміст суб'єктивної сторони складу злочину, що потребує правової оцінки. Сукупність суб'єктивних та об'єктивних ознак дає змогу визначити ступінь і характер відповідальності за зазіхання на інтереси, що охоплюються правом.

Деякі злочини скоюються в стані сильного душевного хвилювання (фізіологічного афекту), що виникає внаслідок заподіяного насильства чи тяжких образ з боку потерпілого (ст. 116 Кримінального кодексу України [9]). Для них характерна імпульсивність, зумовлена миттєвими, що швидко наростають, станами люті, гніву, ревнощів тощо, і похідні від них емоції та спонукання до їх задоволення в цей момент – негайно. Це супроводжується неповнотою усвідомлення суспільної небезпеки скоєних дій та їх наслідків, порушеннями контролю за вибором варіанта поведінки в ситуації, що склалася, і розглядається як обставина, що пом'якшує вину (п. 7 ст. 66 Кримінального кодексу України). При встановленні судово-психіатричною експертизою патологічного афекту з неконтрольованості свідомості та волі особа визнається неосудною.

Безпосередня мотивація не розкриває дійсних причин скоєного злочину, бо вони завжди полягають у складній взаємодії особистості й середовища та є результатом такої взаємодії [24, с. 779].

Для досягнення ефективності трудової діяльності працівників необхідно враховувати такі показники:

- цінності та стимули до конкретного виду діяльності й трудової активності працівників;
- ставлення працівників до виробничого процесу, наявність мотивації їх до праці;
- рівень особистої культури працівників;
- освітній рівень працівників [13, с. 17].

Ці чинники, на нашу думку, також визначають наявність нормативно-правових засобів стимулювання праці, що, у свою чергу, забезпечує результативний правовий вплив на трудові відносини між працівником та роботодавцем.

Під час виконання трудової функції на особистість впливає внутрішній та зовнішній фактор у вигляді правового стимулу через такі механізми, як цілі, прагнення, інтереси, мотиви. Тому процес правового стимулювання включає в себе не тільки створення зовнішньої сприятливої ситуації, а й необхідну відповідність її внутрішній структурі особистості [11, с. 33].

Стимулювання праці – це, перш за все, зовнішнє спонукання, елемент трудової си-

туації, що впливає на поведінку людини у сфері праці, матеріальна оболонка мотивації персоналу. Одночасно воно несе в собі і нематеріальне навантаження, що дає змогу працівнику реалізувати себе як особистість і як працівника одночасно [13, с. 17].

Призначення правових стимулів полягає не стільки в тому, щоб запобігти можливості здійснення правопорушень (злочинів і проступків), скільки в тому, щоб викликати мотивацію, спрямовану на ефективну правову поведінку, на високий результат дій.

В адміністративному праві аспектами для дослідження є в основному мотивація діяльності певних категорій органів державної влади й управління. Наприклад, мотивація діяльності спеціальних категорій державних службовців – це: 1) сучасна комплексна система мотивації діяльності спеціальних категорій державних службовців, що базується на психологічних та педагогічних технологіях, які мають якості, необхідні для найбільш оптимального й досконалого здійснення організаційної діяльності даних органів; 2) ефективне функціонування організаційно-правової системи, забезпечення мотивації діяльності спеціальної категорії державних службовців, що ґрунтується на концепції постійного вдосконалення якості виконання функціональних обов'язків та зростання рівня задоволення соціальних потреб спеціальних категорій державних службовців; 3) оптимальна діяльність спеціальних категорій державних службовців, основою якої є стратегія ефективності, спрямована на підвищення якості обслуговування населення, що базується на передових методах наукового управління, досягненнях в інших галузях науки й правових нормах українського законодавства [15, с. 14].

Теоретичному осмисленню підлягає питання: яким чином визначити “мотивацію”? Як поняття, термін, категорію? Виходячи з положень юридичної деонтології, маємо такі визначення наукових юридичних конструкцій:

1. Поняття – це юридичне знання, яке відтворює суттєві якості, зв'язки та відносини будь-якого державно-правового явища.

2. Термін – це слово чи група слів (словосполучення), які точно визначають певне юридичне поняття.

3. Дефініція – коротке визначення державно-правового поняття, яке виражає суттєві ознаки юридичного явища.

4. Категорія – загальне поняття, що виражає знання про закономірні зв'язки явищ і предметів об'єктивного світу, їх найхарактерніші ознаки [1, с. 13–14].

Отже, кожному терміну має передувати поняття, що являє собою думку, яка фіксує ознаки відображуваних у ній предметів та явищ і дає змогу відрізнити ці предмети та явища від суміжних із ними. Поняття безпо-

середньо закріплюються й виражаються в мовній формі: у вигляді окремих слів або словосполучень.

Для загальнонавжваних термінів і для термінів, запозичених з інших наук, притаманні полісемія, синонімія й омонімія, але введені в юридичну мову вони набувають вузького значення, тлумачення якого дається, як правило, законодавцем.

У певному розумінні правові категорії можна подати як граничне правове поняття. Водночас від правових понять категорії права істотно відрізняються. Правові категорії виконують роль своєрідних системоутворювальних логічних вузлів, за допомогою яких наукове пізнання проникає в суть і зміст державно-правових явищ. Вони відрізняються своєю фундаментальністю, являючи собою логічну основу, навколо якої вибудовується система понять, утворюючи “гніздо”, “сім'ю” правових понять, їх логічний ряд (“право”, “держава”, “дія права”, “правова система”, “правове середовище”, “правова культура” тощо) [23, с. 386].

На нашу думку, саме до таких “граничних правових понять”, “системоутворювальних логічних вузлів” можна віднести й мотивацію як правове поняття. Виходячи з проведеного дослідження, навколо мотивації вибудовується система понять: у кримінальному праві – мотив, емоції, спонукання, у трудовому праві – стимули, інтереси, цілі, прагнення, мотиви, спонукання; в адміністративному праві – інтереси, цінності, якість послуг.

IV. Висновки

Мотивація як багатоаспектне міждисциплінарне поняття розглядається в праві як загальнонавжваний термін, що має в юридичній мові більш вузьке, спеціальне значення та використовується в різних галузях права. Його можна розглядати як правову категорію, тобто “граничне правове поняття”, навколо якого вибудовується система інших понять. У нормативно-правовому акті кримінального, трудового, адміністративного та інших галузей законодавства, що регулює правові відносини, де використовується категорія “мотивація”, для запобігання занадто широкому чи неточному тлумаченню доречно давати до нього відповідні дефініції та нормативні роз'яснення.

Список використаної літератури

1. Бризгалов І.В. Юридична деонтологія : короткий курс лекцій / І.В. Бризгалов. – К. : МАУП, 2000. – 48 с.
2. Вікіпедія. Вільна енциклопедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki>.
3. Гуцан О.М. Мотивація як економічна категорія [Електронний ресурс] / О.М. Гуцан. – Режим доступу: <http://www.kpi.kharkov.ua/archive/MicroCAD/2008/>.

4. Дороніна М. Мотивація персоналу: необхідність та способи здійснення / М. Дороніна // Формування ринкових відносин. – 2009. – № 5. – С. 17–22.
5. Захарова Т.И. Мотивація трудової діяльності : учеб.-метод. комплекс / Т.И. Захарова, С.В. Гаврилова. – М. : Изд. центр ЕАОИ, 2008. – 216 с.
6. Конституція України від 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
7. Коритцев Г.І. Принципи заохочення сумлінної праці / Г.І. Коритцев // Форум Права. – 2012. – № 2. – С. 358–362.
8. Криминальная мотивация / Ю.М. Антонян, В.В. Гульдман, В.Н. Кудрявцев, В.В. Лунев и др. ; отв. ред.: В.Н. Кудрявцев. – М. : Наука, 1986. – 304 с.
9. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25–26. – Ст. 131.
10. Курилов В.Й. Личность. Труд. Право / В.И. Курилов. – М. : Юрид. лит, 1989 – 335 с.
11. Малько А.В. Стимулы и ограничения в праве. Теоретико-информационный аспект / А.В. Малько. – Саратов : Изд-во Саратовского ун-та, 1994. – 184 с.
12. Матузов Н.И. Теория государства и права : курс лекций / Н.И. Матузов, А.В. Малько. – М. : Юрист, 1997. – 672 с.
13. Мурашов М. Нематериальная мотивация персонала. Как заставит сотрудников поверить в себя? / М. Мурашов // Кадровый менеджмент. – 2005. – № 2. – С. 17–19.
14. Новая философская энциклопедия : в 4 т. / под ред. В.С. Стёпина. – М. : Мысль, 2001.
15. Одегова С.М. Адміністративно-правові основи мотивації діяльності спеціальних категорій державних службовців : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / С.М. Одегова. – Запоріжжя, 2009. – 20 с.
16. Перерва П.Г. Оценка эластичности мотивационных мероприятий на промышленном предприятии / П.Г. Перерва, О.М. Гуцан // Экономика: реалии часу. – 2013. – № 4 (9). – С. 37–48.
17. Петков С.В. Эффективный менеджмент в органах внутренних дел : монография / С.В. Петков. – Симферополь : Таврия, 2004. – 564 с.
18. Платонов І.В. Особливості мотиваційної готовності майбутніх офіцерів до правоохоронної діяльності / І.В. Платонов // Філософія, соціологія, психологія : зб. наук. праць / І.В. Платонов. – Івано-Франківськ : Плай, 2001. – Вип. 6. – Ч. 1. – С. 122–127.
19. Савченко А.В. Мотив і мотивація злочину / А.В. Савченко. – К. : Атіка, 2002 – 143 с.
20. Словарь иностранных слов / под ред. И.В. Лёхина и проф. Ф.Н. Петрова. – М. : Гос. изд-во иностран. и нац. словарей, 1954. – 856 с.
21. Фрэнкин Р. Мотивация поведения: биологические, когнитивные и социальные аспекты / Р. Фрэнкин. – СПб. : Питер, 2003. – 651 с.
22. Хныпин Г.В. Правовые стимулы повышения трудовой активности рабочих и служащих / Г.В. Хныпин // Проблемы совершенствования законодательства. – М., 1983. – 154 с.
23. Элементарные начала общей теории права : учеб. пособ. для вузов / под общей ред. д-ра юрид. наук, проф. В.И. Червонюка. – М. : КолосС, 2003. – 544 с.
24. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – К. : Укр. енцикл., 1998–2004. – Т. 3 : К–М. – 792 с.
25. Язык закона / под ред. А.С. Пиголкина. – М. : Юрид. лит-ра, 1990. – 200 с.

Стаття надійшла до редакції 15.05.2014

Слабко С.Н. Мотивация как правовая категория

Статья посвящена анализу мотивации как многоаспектного межнаучного понятия, выявлению сущности мотивации как правовой категории.

Ключевые слова: мотивация, правовая категория, мотивация труда, мотив и мотивация преступления, мотивация деятельности.

Slabko S. Motivation as interdisciplinary legal category

The problem of motivation of human behavior is studied in many sciences: economics, management, psychology, sociology and so on. But among them, of particular importance is the legal science, which is also studies law as a specific regulator of social relations. Right, affecting the mind and will of the people determines the orientation of their actions, strengthens the rule of law in society by various means, and, above all, through legal incentives. Motivation that is the subject of this study, refers to the commonly used terms in legal language are more narrow, specific sense. It is important that a special meaning was evident commonly used terms. Typically, such terms are defined in the law.

In considering the legal aspects of the concept of motivation aside, we can assume that the use of the term may depend on the content of the internal rules, the practice of using terms in different areas of law enforcement and legislative acts of varying validity. In the motivational structure organically included offense of public awareness of the dangers of the offense or the ability and obligation to the

realization of this danger. Guilt and motivate action (or inaction), complementing each other, revealing the contents of the subjective aspect of the crime that requires legal evaluation.

When performing work functions on the individual impact internal and external factors as legal incentive through mechanisms such as goals, aspirations, interests and motivations.

In administrative law, aspects for research are mainly motivated activities of certain categories of state power and control.

Motivation as a multidimensional interscience concept regarded in law as a commonly used term that is in the legal language of a narrow special meaning and is used in various areas of law. It can be seen as a legal category that is "limiting the concept", which is built around a system of other concepts.

Key words: *motivation, a legal category, labor motivation, motive and motivation of a crime, motivation of activities.*